

<https://doi.org/10.33402/DSSG.2024-298-325>

Оксана Сімович

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів

Вербальні символи в літературному стандарті та в діалектах

На матеріалі тлумачних і фразеологічних словників сучасної української літературної мови, а також діалектних словників обрядової лексики проаналізовано семантику традиційних слів-символів, зокрема щодо наявності у значеннях символічного компонента.

Тлумачні словники здебільшого не фіксують символічного значення, хоча наведені символи в мовних ілюстраціях-цитатах можуть містити символічний компонент або ж компонент, на підставі якого у фольклорних або діалектних текстах розвивається символічне значення. Символічне значення можна «відчитати» у словниках фразеологізмів, щоправда рідко виявимо вказівку на символічність. Найчастіше слова із символічним значенням фіксують діалектні словники обрядової лексики, які є вагомим джерелом засвідчення та вивчення символічного значення слова.

Ключові слова: літературний стандарт, діалекти української мови, лексика, семантика, символ, символічне значення, словник.

Вербальний символ – це багатопланова відкрита семантична структура, що має здатність в одному контексті виявляти кілька символічних значень (далі – СЗ) одночасно. Однак як кожне мовне явище вербальний символ потребує опису, зокрема й лексикографічного. У контексті вивчення проблеми лексикографічної інтерпретації символу основну увагу хочу звернути на фіксації семантики вербальних символів у словниках стандарту української мови та в діалектних словниках (див. Сімович, 2016, сс. 131–134; Сімович 2016а, сс. 52–55; Сімович 2016б; Сімович, 2018, сс. 111–125).

Джерелами дослідження слугували тлумачні словники української літературної мови та фразеологічні словники, що документують сучасний стандарт, а також діалектні словники. Зазвичай словники стандарту фіксують лексику, що називає реалії духовної та матеріальної культури, властиві національно-мовній спільноті.

Словник української мови (СУМ) містить чимало етнографізмів – назв предметів або понять побуту, звичаїв, обрядів, які характерні для представників певної етнографічної групи. Хоча етнографізми й мають потенціал розвинути СЗ, однак не такий потужний, як, наприклад, обрядова лексика. Лексеми з обрядовим значенням, посідаючи, звичайно, важливе місце у створенні національно-мовної картини світу, функціують у словниках радше як назви обрядових символів-реалій, а не як вербальні символи із закріпленою у свідомості мовця семантикою. Однак саме діалектні словники обрядової лексики, яких наразі, на жаль, у нас не так багато, частіше за загальномовні лексикони фіксують назву обрядового предмета із СЗ.

Символи не формують ядра словникового складу стандартизованої мови й перебувають радше на його периферії. Зрештою, поняття символу і стандарту є навіть почасти протилежними. Очевидно, через те, що трактування символів, тобто виокремлення СЗ у семантичній структурі слова, пов'язане з потребою репрезентації відповідного широкого контексту, часто залежить від індивідуальної інтерпретації, до того ж слово-символ не має чітко окресленого й вузького значення, а лише натякає на нього, указує реципієнтові на шляхи інтерпретації семантики символу, які часто лежать у позамовній площині (Сімович, 2016б, сс. 131–134). Відповідно було цікаво дослідити, чи це може означати, що символи через специфічність свого значення та через особливості інтерпретації не мають чи не можуть вийти за межі спеціальних словників символів або хоча б словників обрядової лексики? Окрім цього, важливо виявити, яка частка традиційних символів увійшла до складу СУМу, якщо прийняти той факт, що словники стандарту можуть зафіксувати щонайбільше два СЗ (зрештою, аналіз засвідчив, що і це перебільшення!). І чи обґрунтовано

загалом фіксувати обмежену кількість слів із СЗ? А найважливіше – чи є, наприклад, серед вербальних символів ті, які варто було б зафіксувати у словнику літературної мови?

Отже, питання вербальних символів і стандартизації, як уже зауважено, майже несумісні поняття, проте можемо говорити про закріпленість у словниках стандарту лексики, що відображає національно-мовну картину світу, на жаль, саме символи в ній репрезентовано найменше, хоча ні, словник літературної мови, звичайно, фіксує слова, що є виразними вербальними символами, – *калина, вінок, вода, верба, тополя, вогонь, вода* та безліч інших, однак тільки мізерну частку цих слів зафіксовано у словниках літературної мови як виразників СЗ. Якщо апелювати до вже відомих СЗ, зокрема тих, які сформульовано у *Словнику вербальних символів* (СВС)¹, то словники української мови, серед іншого і *Фразеологічний словник української мови* (ФСУМ), репрезентують чимало ілюстративного матеріалу (цитат і фразеологічних одиниць), у яких можна „відчитати” або принаймні „впізнати” СЗ реєстрових слів.

Оскільки чимало традиційних вербальних символів розвинулося як вторинні щодо символів обрядових, то найбільше таких слів можна виявити у словниках обрядової лексики, а ще більше – у лексикографічних інтерпретаціях, які так часто є в діалектологічних студіях із лексики. До того ж варто наголосити, що СЗ слова може бути викладене виразно (напр., „*лавровий вінок* – символ слави, перемоги, нагороди” (СУМ, гасло вінок), а може бути приховане в цитаті або навіть у самому значенні, що демонструє таблиця 1.

Отже, спробую спершу відповісти на запитання: *Чи є сенс фіксувати символічні значення у словниках літературної мови?* Сумніви виникають через небезпеку, що якщо сформулювати **чітко** бодай загальне СЗ символу (а хочу нагадати, що в семантичній структурі символів немає ерархії значень, однак є домінантні в національно-мовній картині світу значення, які зазвичай зберігаються у свідомості мовця та підпорядковані домінантним співзначенням, що можуть розвиватися в типових контекстах, залежать від сполучуваності символу, від його інтертекстуальних зв'язків, від індивідуального прочитання тексту та ще від багатьох чинників), тоді такий вербальний символ утратить свої чи не найважливіші ознаки – *натякати*, а не *ідентифікувати*, виражати *одночасно* свою *багатозначність*. Вербальний символ потребує не тільки знання про значущі зовнішні ознаки реалії чи навіть про її функції в обряді, а й про реалізовані СЗ у попередніх контекстах. Це і є компоненти фонових знань читача, яких не може відтворити тлумачний словник стандарту.

¹ Пор. також опубліковані фрагменти СВС (ДС, тт. 2, 6–9, 12).

Інтерпретувати символ – не означає надати йому якогось конкретного та виразного змісту, слід обов'язково пам'ятати про його природну здатність реалізувати множинність семантики, а отже, формулювати й фіксувати його значення можна нескінченно.

Водночас у кожній системі образних слів-символів є чимала група різноматематичних *традиційних* символів, що й складають основу практично кожної національно-мовної картини світу. Саме тому загальномовні, як і діалектні словники, мають змогу зафіксувати найбільш поширені традиційні основні значення символів, що ґрунтуються на фонових знаннях практично всіх реципієнтів-читачів та не потребують широкого контексту. Щоправда, такі символи практично стають кодовими, а їх дефініція тоді мала би зводитися до моделі-схеми *символ – кодове значення*. Такими, наприклад, є символи-кольори, за якими в мовній свідомості закріпилися відповідні, часто протилежні, почасти із затемненою мотивацією СЗ, які, однак, реалізують найпоширеніше СЗ у кожному контексті, де слово вжито саме як символ. На превеликий жаль, словник літературної мови не фіксує найбільш поширеного значення, наприклад, слова *білий* як символу чистоти, або *жовтий* як символу розлуки. У тлумачних словниках стандарту взагалі не вказано СЗ реєстрових слів, хоча зафіксовано чимало фразеологізмів, які витлумачено саме як символічні, ідеться, наприклад, про такі, як *носити вінок, утратити вінок, лавровий вінок* (див. таблицю 1).

Однак саме таке СЗ і *можуть фіксувати словники* стандарту. Безперечно, фіксація семантики, – а це зазвичай тільки одне, максимум два значення, – дуже звужує семантику символу як такого, „приземлює” його, спричинює те, що СЗ репрезентоване вже радше як переносне, символ тоді втрачає свою специфічну багатозначність. Однак у таких випадках ми вже можемо, – звичайно ж, із деякими умовами, – говорити про „стандартизацію”, про значення, що стало мовним фактом, „обов'язковим знанням”, яке необхідно зафіксувати в літературному стандарті, тоді фіксування решти значень стає компетенцією спеціальних словників символів або хоча б словників обрядової лексики.

Саме тому, вважаю, що домінантні СЗ слід було б зафіксувати у словниках літературного слововжитку, особливо з огляду на те, що СЗ слова часто „виростає” з якогось компонента чи з компонентів семантики загальноновживаного слова. Підтверджує сказане таблиця 1, яка демонструє фіксацію СЗ слів у словниках літературної мови. Для порівняння у виносках подано не зафіксоване у словниках символічне значення. Водночас варто наголосити, що всі символічні значення одночасно реалізуються в кожному конкретному контексті вживання, тому виокремлення одного чи кількох СЗ є досить умовним та вказує на домінантну семантику, реалізовану в символі.

Таблиця 1.
Репрезентація символічних значень слів у словниках

Словник української мови (СУМ)	Фразеологічні словники	Діалектні словники
<p>[без визначення СЗ] У пор. <i>Хлопець молодий як барвінок</i> (Номис), <i>Росте на пагорбі маленькому землі Серед мозил загиблих партизанів Барвінок голубий</i> (М. Рильський) <i>купати в барвінку</i> (<i>любистку</i>) 'мити відваром пахучих трав дитину, щоб вона виросла вродливою і щасливою' <i>як (мов) купаний у барвінку</i> (<i>любистку</i>) 'дуже вродлива людина'</p>	<p>Барвінок</p>	<p>гуц. <i>бервінок, бервіночок</i> <i>здр.</i> 'барвінок'¹, <i>такий, як б.</i> 'дуже гарний, вродливий (про хлопця)' (ГС, с. 44) <i>зхпліс. як б.</i> 'про вродливого хлопця', <i>в'ється як б.</i> 'про закоханого хлопця'² (Мац., с. 33) схподіл. <i>барвінок</i> 'барвінок, квіти, які кладуть у купіль дитини'³ (Тищ., с. 13) бойк. <i>б. живим</i> 'барвінок на весільному вінці'⁴, <i>б. умершим</i> 'барвінок на вінці для померлих дітей' (Он., т. 1, с. 49) бойк. <i>вмерлий (мерлий) б.</i> 'барвінок, який сяяли на окремій грядці та призначали тільки для поховального обряду'⁵ (Хібеба, с. 346) надс. <i>зеленим б. кропити</i> 'використовувати рослину, з якої</p>

¹ Непослідовність викладення цитатного матеріалу зумовлена браком СЗ у словниках, яке, проте, виразно виявляємо в цитаті; пор. СЗ 'незайманість, чистота, дівоцтво, молодість'.

² СЗ 'вродливий парубок'.

³ СЗ 'життя; життєва сила; родинне щастя, добробут'; 'щастя, доля'; 'чистота'.

⁴ СЗ 'життя, життєдайна сила'.

⁵ СЗ 'вічність, пам'ять; чистота'.

		<p>плетуть вінок, як символ життя і безсмертя душі”⁶ (Хомч., с. 468) бук., гуц. іти в б. обр. ‘приготування барвінку для шлюбного вінка’, рвати б. обр. ‘приготувати барвінок для вінка’⁷ (ФПЧ, сс. 109, 188) бойк. барвінок ‘барвінок, який часто використовували у весільних обрядодіях’, благословляти б. ‘благословляти барвінок перед вінкоплетинами (про батьків наречених)’, жати б., косити б., різати б., рубати б. ‘різати барвінок для весільних потреб’, кропити б. ‘скроплювати барвінкову грядку та нарізаний барвінок освяченою водою’, обсівати б. ‘обсіпати барвінкову грядку пшеницею, житом або іншим зерном перед тим, як різати рослину’, поливати б. ‘скроплювати барвінкову грядку горілкою або освяченою водою’⁸, іти на б. ‘брати участь в обряді вінкоплетин’⁹, перший б. ‘перший зрізаний барвінок, який тричі пропихали через перстень нареченого</p>
--	--	---

⁶ СЗ ‘життя, життєва сила’, ‘майбутнє весілля, щастя, доля’; відмежування ‘свого’ простору від ‘чужого’, ворожого’.

⁷ СЗ ‘життя, життєва сила; родинне щастя, добробут’, СЗ ‘майбутнє весілля, щастя, доля’; ‘святість шлюбу’.

⁸ СЗ ‘відмежування „свого” простору від „чужого”, ворожого’; ‘майбутнє весілля; щастя, доля’.

⁹ СЗ ‘життя, життєва сила; родинне щастя, добробут’; ‘майбутнє весілля, щастя, доля’; ‘святість шлюбу’.

<p>або нареченої знизу вверх', сьлюбний б. 'барвінок, який спеціально сіяли й використовували для плетіння весільних вінків'¹⁰, танцювати на б. 'танцювати коломиюку по барвінковій грядці чи довкола неї (про наречених), ініціюючи щасливе подружнє життя'¹¹, букет з б. 'нагрудна відзнака запрошених гостей – зазвичай барвінковий букет або барвінковий букет, до якого доплітали штучні квіти'¹² (Хібеба, сс. 345, 346, 347, 361) бук., гуц. іти у б., рвати б. обр. 'приготування барвінку для шлюбного вінка', пор. барвінковий колач обр. 'калач, через який рвали барвінок для вінка'; 'калач, який дають кумам на знак подяки після хрещення дитини'¹³ (ФПЧ, с. 109, 188, 34)</p>		
--	--	--

¹⁰ СЗ 'незайманість, чистота; дівоцтво; молодість'; також *перстень* є вербальним символом архетипу *коло*, відповідно реалізує семантику 'сонце', що також актуалізується у символі *вінок (барвінковий)* та безпосередньо впливає на семантичну структуру символу *барвінок*.

¹¹ СЗ 'життєдайність, сила', 'щаслива доля'.

¹² СЗ 'належність до „іншого” світу' – семантика протиставляє наречену, що змінює свій соціальний статус, відмежовуючу її світ, тепер заміжньої, від світу неодружених.

¹³ СЗ 'незайманість, чистота; дівоцтво; молодість'; 'сонце'; 'зміна соціального статусу' (символ *стіл*).

ВЕРБА	
[без визначення СЗ]	<p>як чорт до сухої верби (причепитися, приплинути), як чорт у суху вербу (закохатися) 'дуже сильно' (ФСУМ, т. 2, сс. 954–955)</p>
[без визначення СЗ, символічний компонент]: 'зробл. з квітів, зілля і т. ін. прикраса, яку кладуть на могилу'	<p>зхполіс. <i>злучка як в.</i> 'пластична дівчина', <i>пласива в.</i> 'голосно плакати', <i>пушта як в.</i> 'про жінку, яка не може завагітніти', <i>стара в.</i> 'дівчина, яка довго не виходить заміж', <i>терпляча, як в.</i> 'терпляча людина' (Мац., с. 67) бук., Гуц. <i>нотягнути в.</i> 'отримати відмову від дівчини' (ФПЧ, сс. 178, 277)¹⁴ схподіл. <i>вербичка</i> 'мотузка, для підвішування колиски' (Тиш., с. 20)¹⁵</p>
ВІНОК	
[без визначення СЗ, символічний компонент]: 'зробл. з квітів, зілля і т. ін. прикраса, яку кладуть на могилу'	<p>бук., Гуц. (у)клонити в. обр. 'благословляти на шлюб', <i>золотити в.</i> 'весільний вінок покривають позолотою за допомогою яєць або меду'¹⁶ <i>іти під вінець, вести до віncia</i> 'одружуватися', <i>вити в., шити в., плести в.</i> обр. 'виготовляти весільний вінок'¹⁷ (ФПЧ, сс. 50, 55, 102, 108, 115) бойк. (весільний) <i>вінець, він, вінчик, вінок</i> 'барвинковий вінок як головний</p>
◆ до віncia (під в.) везти 'везти до вінчання': До віncia і від віncia везли мене одеревеніту! (Кропивницький)	<p>(но)вести до віncia заст. 'одружуватися з ким-небудь', <i>іти до в.</i> 'одружуватися' (ФСУМ, т. 1, сс. 75, 354; Лукаш, с. 47), <i>стояти під вінком</i> 'вінчатися', <i>підводити під вінок заст.</i> 'спонукати до одруження кого-небудь' (ФСУМ, т. 2, сс. 632, 860, 865)</p>
◆ іти (ніти) до віncia, ставати (стати) під в. 'вінчатися'	<p><i>забрати вінок</i> 'позбавити незайманості', <i>позбутися в.</i> 'втратити дівочу честь' (ФСУМ, т. 1, сс. 299, 662), <i>збавити віncia, зрвати вінок,</i></p>
◆ забрати вінок 'позбавити незайманості': вона не тяжска,	<p>'позбавити незайманості', 'зрвати вінок,</p>

¹⁴ СЗ 'дівчина, дівочість'; 'журба, трагічна дівоча доля'; 'заміжня жінка, смуток, журба'.

¹⁵ СЗ архетип 'світлове дерево, праделерево; жіноче, матірнє начало'; пор. *вербовая дощечка, вербовая кладка / кладочка* 'небесний міст'; 'зв'язок із коханим'; 'зростання, родючість', 'здоров'я, енергія, сила'.

¹⁶ СЗ 'дівочість, чистота'; 'плекання краси, збережена чистота, цнота'; 'дівоча доля'; 'сонце', архетип 'верх'.

¹⁷ СЗ 'дівочість'; 'шлюб'.

<p>але вінок забрав я в неї... (Ірина Вільде), загубити вінок 'утратити незайманість': удівонька своєю дочку <i>била: де ти, дочко, вінок загубила?</i> (Грінченко), носити вінок 'бути незаманою дівчиною': <i>уже тобі не вінок носити</i> (Номис)</p> <p>◆ як у вінку 'дуже гарно, чисто': <i>в хаті було як у вінку</i> (Олесь Гончар)</p> <p>◆ лавровий вінок (вінець) 'вінок із листя та гілок лавра як символ [тут і далі розрядка моя – О. С.] перемоги, тріумфу тощо', 'символ слави, перемоги, нагороди': <i>Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок?</i> (Іван Микитенко)</p> <p>◆ терновий вінок 'символ страждання': <i>трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного</i> (М. Коцюбинський)</p>	<p>зоставити без вінки 'позбавити цноти', потолочити вінок 'позбавити цноти', розгивати вінок 'позбавляти цноти', загубити віночок 'утрачати цноту', не доносити вінка 'не зберегти цноту до одруження', погубити вінок 'позбавляти цноти' (Лукаш, сс. 47–48)</p> <p>як у віночку 'дуже гарно, охайно, чисто' (Лукаш, с. 48; ФСУМ, т. 1, с. 75)</p> <p>лавровий вінок (рідко вінець) 'слава, почесті'</p> <p>терновий вінок 'муки, страждання' (ФСУМ, т. 1, сс. 75, 354, 130)</p>	<p>родичі нареченої урочисто коронують ним наречену' (Хіб., с. 124)¹⁸</p> <p>бойк. вінець 'барвінковий вінок, який кладуть на коровай'¹⁹ (Хіб., с. 127), вінець і цінець 'шлюб і весілля' (Он., 1984, т. 1, с. 129), мати вінець з сучого ялівця 'виходити заміж за вдівця' (Хіб., с. 126)</p> <p>гуд. вінок, вінец 'частина головного убору нареченої або нареченого'²⁰ (ГС, с. 136), вінок 'вінок для князя і княгині', в. шити 'виготовляти вінок для нареченого (нареченої)', вінчик <i>лестл.</i> 'вінок' (СГРЯ, сс. 267, 269)</p> <p>бойк. завивати вінець 'обв'язувати барвінкову галузку червоною ниткою, відтак припилювати її до букета', робити вінці 'вити барвінкові вінки'²¹ (Хіб., с. 125)</p> <p>бук. викупувати (купувати) в. <i>обр.</i> 'символічна плата вінчальній мамі за шиття вінка'²², співати до в.</p>
---	---	---

¹⁸ СЗ 'дівочість, чистота'; 'плекання краси, збереження чистота, цнота'; 'дівоча доля'; 'сонце'.

¹⁹ СЗ 'сонце'.

²⁰ СЗ 'шлюб, щаслива доля', 'сонце'.

²¹ СЗ 'щаслива доля', 'відмежування „свого“ світу наречених від „чужого“, „іншого“ світу неодружених', 'прилучення наречених до світу одружених'

²² СЗ 'жертва', 'щаслива доля'.

		<p>‘виконувати весільні обрядові пісні під час шиття вінка’, <i>благословити в.</i> ‘благословити наречених’, <i>перегулювати в.</i> ‘танцювати у вінку молодой, передаючи його від однієї до іншої дружки’²³ (ФПЧ, сс. 53, 38, 168) бойк. <i>спалювати вінці</i> ‘палити вінець дівчині на знак того, що вона народила нешлюбну дитину’ (Хіб., с. 125) гуц. <i>вінок</i> ‘дівоча цнота’, <i>в. (вид)дати, в. загубити, в. втратити</i> ‘втратити цноту (про дівчину)’ (СГРЯ, с. 268), <i>втратити в., збавитисі в., загубити вінчик, утопити вінчик</i> ‘утратити цноту до шлюбу’, <i>доносити в. (віночок), дотримати вінец</i> ‘зберегти цноту до шлюбу’ (ГС, сс. 135–136) бойк. <i>доносити в., доходити в., дотримати вінец</i> ‘зберегти цноту до шлюбу’, <i>загубити в., не доносити в., розчесати косу до вінця</i> ‘утратити незайманість до шлюбу’, <i>збавити вінка</i> ‘позбавити незайманості’, <i>в. з жаливи</i> ‘вінок з кропиви, який надівали нецнотливій нареченій’²⁴, <i>зносити в.,</i></p>
--	--	--

23 СЗ ‘процання з дівоцтвом; туга за дівуванням’; ‘щаслива доля’.

24 СЗ ‘честь роду, цнотливість / нецнотливість (утрата цноти) дівчини до шлюбу’.

<p><i>сходити віночок</i> 'закінчити дівувати'²⁵ (Хіб., сс. 129–131) <i>схлюб. вінок</i> 'вінчання'²⁶, <i>вінок, в. вос-ковий, в. високий, в. як підситок, в. у два-три ретізька, віночок</i> 'головний убір молоді до обряду покривання', <i>два віночки</i> 'тс.', <i>віничик</i> 'вінець, який тримають над головами молодих під час вінчання в церкві'²⁷ (Магр., сс. 32–34) схлоділ. <i>віночок круглий</i> 'головний убір нареченої, який носять на маківці голови', 'паперові квіти, сплетені в коло, яким прикрашають голову'²⁸, <i>віночок</i> 'маленький дугоподібний паперовий віночок, який наречена чіпляє дівчаткам'²⁹ (Берез., с. 50) бойк. <i>заробити в.</i> 'заслужити пошанівок цнотливою поведінкою (про наречену)³⁰ (Хіб., с. 130) зхполіс. <i>вінки</i> 'обрядова вечірка у молоді; напередодні весілля'³¹ (Арк., т. 1, с. 64)</p>		
---	--	--

²⁵ СЗ 'дівування', 'плекання вроди, чистоти'.

²⁶ СЗ 'честь роду, дівоча честь', 'дівування', 'шлюб'.

²⁷ СЗ архетип 'верх'.

²⁸ СЗ 'безконечність кохання', архетип 'верх', 'сонце'.

²⁹ СЗ 'належність до „іншого” світу' – семантика протиставляє дівчат, що в соціальному статусі неодружених, відмежовуючи наречену (її світ), яка змінює свій статус, переходячи до стану одружених.

³⁰ СЗ 'честь роду; чистота, цнота'.

³¹ СЗ 'процання з дівуванням'.

БЕРЕЗА	
<p>[без визначення СЗ] <i>Чорніє здалеку свіжа могила, а над нею похилились білі берези, мов сестри-жалібниці над братовою могилою...</i> (Коцюбинський)</p>	<p>зхполіс. <i>дівчина як б.</i> 'струнка дівчина', <i>довгонога як берізка</i> 'про струнку довгоного дівчину', <i>сором'язлива як берізка</i> 'про сором'язливу дівчину', <i>струнка як б.</i> (<i>берізка</i>) 'струнка дівчина', <i>тонка як берізка</i> 'струнка дівчина' (Мац., сс. 142, 38, 37) схподлі. <i>береза</i> 'береза, дерево, яке садили у дворі для того, щоб народжувалися дівчатка'³² (Тиц., с. 15) зхполіс. <i>як стара б.</i> 'про людину старшого віку, худа як б.' 'про худу людину', <i>піти (на горбочок) під б.</i>, <i>проставити ноги до б.</i> 'померти' (Мац., сс. 37, 38, 116, 313) поліс. <i>відправити в берізки</i> 'поховати'³³ (Жит., с. 19)</p>

³² СЗ 'дівчина, дівочість'.

³³ СЗ архетип 'світлове дерево', 'смерть; туга, смуток, жаль', 'туга за померлим'.

Билина		
[без визначення СЗ] У пор. кругом мене все чужі люди, чужий рід, чуже село. Я одна, як билина в полі (Нечуй-Левицький)	як билина (в полі) 'зовсім одинока людина, без рідних; самотня', ні билини 'пусто, безлюдно' (ФСУМ, т. 1, с. 23)	схполіс. як белина 'про худу людину' ³⁴ (Мац., с. 39)
Васильок		
[без визначення СЗ] 'кущова трав'яниста рослина з запашними синіми квітками, що в давнину використовувалася при певних народних обрядах'		бойк. васильок 'васильки, які викорис- товують у різних весільних обрядоді- ях: уплітають у косицю; прив'язують на верхівку весільного дерева; запи- хають у пляшку з освяченою водою й ставлять її на діжу, перед якою вбира- ють наречену та ін.' (Хіб., с. 100) схслоб. пучок васильків 'букет волошкових квітів, який тримає світилка молодої'; 'букет волошкових квітів із запаленою свічкою й дерев'яною фігуркою коня, який тримає світилка молодого' ³⁵ (Магр., с. 123)

³⁴ СЗ 'сирота', 'сирітство', 'самотність'.

³⁵ СЗ 'дівоча чистота, честь; честь роду'; 'святість, чистота, краса'.

Блий	
[без визначення СЗ]	<p>бойк. біле ім. 'весільне вбрання нареченої', б. вінок 'вінок нареченої, виготовлений зі штучних квітів білого кольору, який надівають нареченій поверх виплетеного барвінкового вінка'³⁶ (Хіб., сс. 128, 350, 101), б. букет 'нагрудна відзнака нареченого – букет зі штучних квітів, до якого прив'язують білу стрічку, або зі штучних квітів білого кольору'³⁷ (Хібеба, с. 360)</p> <p>бойк. б. хижка 'труна', 'домовина' (Он., т. 2, сс. 85, 339)</p> <p>гуд. б. п'яні еєф. до 'смерть', б. як смерть 'блдий, зблдий' (ГС, с. 56)</p> <p>зхполіс. б. як крейда 'квола людина', б. як крейда 'про акуратну людину'³⁸, б. татки готувати 'передчуття смерті'³⁹ (Мац., сс. 426, 455, 237)</p>

³⁶ СЗ 'невинність, чистота', 'зміна соціального статусу – належність до „іншого” світу, світу заміжніх жінок’.

³⁷ СЗ 'належність до „іншого” світу, світу одружених’.

³⁸ СЗ 'чистота' (?).

³⁹ СЗ 'належність до „іншого” світу, світу померлих’.

Вишня		
<p>[без визначення СЗ] У пор. З маленького личка хоч води напийся, а сама пишна, як у саду вишня (Нечуй-Левицький)</p>	<p>як вишня 'дуже гарний, вродливий' (Лукаш, с. 41)</p>	<p>зхполіс. <i>гарна як вишенька</i> 'про вродливу дівчину, <i>губи як вишеньки</i> 'про червоні красиві уста (здебільшого про молодих дівчат)', <i>красива як в.</i> 'про вродливу дівчину', як <i>в.</i> (<i>спіла</i>) 'молода вродлива дівчина'⁴⁰, <i>перестіла в.</i> 'про дівчину, яка не вийшла заміж'⁴¹, у <i>вишнях знайшли</i> 'про народження дитини' (Мац., сс. 128, 73), пор. схполд. <i>закопували всігда під вишнею пупа, казали, щоб дитина була рузумна</i>⁴² (Тиц., с. 203)</p>
Гільце, гілка		
<p>[без визначення СЗ] етн. 'обрядове дерево українського весілля, що прикрашається квітами, ягодами, колосками тощо і стоїть на столі протягом усього весілля' [цитати не підтримують СЗ]</p>	<p>зхполіс. <i>зламана гілочка</i> 'нещотлива дівчина' (Мац., с. 104) схслоб. <i>гілочка(и)</i>, (<i>зілляце</i> 'весільне деревце молодого у вигляді прикрашеної соснової чи вишневої гілки (як символ цноти молоді)'⁴³, <i>гілочки</i> 'прикраса з тіста на короваї у вигляді гілочок дерева' (Магр., сс. 38, 62) зхполіс. <i>як гілочки</i> 'про старших людей'⁴⁴ (Мац., с. 104)</p>	<p>зхполіс. <i>зламана гілочка</i> 'нещотлива дівчина' (Мац., с. 104) схслоб. <i>гілочка(и)</i>, (<i>зілляце</i> 'весільне деревце молодого у вигляді прикрашеної соснової чи вишневої гілки (як символ цноти молоді)'⁴³, <i>гілочки</i> 'прикраса з тіста на короваї у вигляді гілочок дерева' (Магр., сс. 38, 62) зхполіс. <i>як гілочки</i> 'про старших людей'⁴⁴ (Мац., с. 104)</p>

⁴⁰ СЗ 'краса', 'дівоча честь, чистота, цнотливість'.

⁴¹ СЗ 'красива дівчина'.

⁴² СЗ 'світлове дерево' (?). З огляду на те, що символ *пїти* у *вишні* у мовно-фольклорній картині світу функціює із таким символічним значенням, що відповідно символізує 'належність до „вищого” світу' та її зв'язок із *сонцем*.

⁴³ СЗ архетип 'світлове дерево'; 'честь роду; дівоча честь, чистота, цнотливість'; 'зміна соціального статусу наречених – від стану несодружених до стану одружених'.

⁴⁴ СЗ 'єдність родини' (?).

СВІЧКА		
<p>* образно. <i>Свічки їх життя почали горіти кожда в інший бік</i> (Іван Франко)</p> <p>◆ <i>звестися на (воскову) свічку</i> 'дуже схуднути, змарніти'; <i>скапувати свічкою</i> 'худнути, марніти; танути'; <i>танути, мов свічка</i> 'швидко втрачати сили, здоров'я від хвороби, горя; марніти'</p>	<p><i>догоряти (заспати), як свічка; звестися на (воскову) свічку</i> 'схуднути, змарніти'; <i>танути, як свічка</i> 'швидко втрачати сили, здоров'я від хвороби, горя; марніти' (ФСУМ, т. 1, с. 325, 877)</p>	<p>зхполіс. <i>дати с. в руки, догоріла с. до полички</i> 'померти', с. <i>догорає</i> 'передчуття смерті', <i>запалтався в гарбузинні і вмер без свічки</i> 'про хлопця, який ходив до багатьох дівчат і не одружився'⁴⁵ (Мац., с. 101)</p> <p>бук., гуц. <i>іти зі свічкою (на лубок) обр.</i> 'проститися з покійником, принісши свічку і запаливши її біля тіла'⁴⁶ (ФПЧ, сс. 106, 108)</p>
ВОДА		
<p>◆ <i>хоч з лиця воду пити</i> 'дуже гарний на вроду'</p> <p>◆ <i>як у воду дивитися</i> 'неначе наперед знати, точно передбачати події'</p>	<p><i>чистої води</i> 'справжній' <i>кінці у воду</i> 'не залишити жодних слідів злочину, негідного вчинку' <i>багато води сплило (утекло, вибігло)</i> 'було дуже давно і минуло' (ФСУМ, т. 1, с. 141, 375)</p> <p><i>вивести на чисту воду</i> 'викрити чию-небудь непорядність, нечесність'; 'розказати всю правду про що-небудь, розкрити суть, істину, справжній стан речей'</p>	<p>бойк. <i>вбду в хату (донести)</i> (про невістку після шлюбної ночі) 'стати господинею'⁴⁷, <i>свячена в.</i> 'освячена вода, яку використовують у різних весільних обрядодах'⁴⁸ (Хіб., с. 134)</p> <p>схподіл. <i>в. перша</i> 'вода, набрана із криниці до сходу сонця, яку використовували в обрядодах родильного обряду', <i>водичка свячена</i> 'вода, освячена в церкві, яку використовували в</p>

⁴⁵ СЗ 'людське життя; світло, чистота'; 'зв'язок „цього” світу з „тим”, іншим світом; шлях до неба’.

⁴⁶ СЗ 'зв'язок „цього” світу з „тим”, іншим світом; шлях до неба’.

⁴⁷ СЗ 'межа між світами – світом дівчини та світом заміжніх жінок’ (?).

⁴⁸ СЗ 'відмежування „цього” світу наречених від впливу „чужого” світу’ (захист).

	<p><i>не зарікайся з криниці воду пити</i> 'не сварися з людьми, бо в майбутньому ти можеш шукати підтримки в них' (Лукаш, с. 53, 207)</p>	<p>обрядодіях, щоб захистити дитину від наврочення'⁴⁹ (Тиш., сс. 26, 27) зхполіс. <i>дівка чиста як в.</i> 'про незайману дівчину'⁵⁰, <i>багато води втекло (до моря пливе)</i> 'тривалий проміжок часу', <i>біжи бідо за водою</i>, <i>а я зараз за тобою</i> 'намагання подолати негаразди'⁵¹, <i>боятися як чорт свяченої води</i> 'про боязливу людину'⁵², <i>брехати як у воду дивитися</i> 'обманувати, говорити неправду', <i>сказати як в чисту воду плюнути</i> 'сказати неправду'⁵³, <i>дивитися як у воду</i> 'щось передбачати', <i>вода по віця – урожай у сінях</i> 'про сприятливі умови для багатого врожаю'⁵⁴, <i>водою заплисло</i> 'про дівчину (жінку), яка завагітніла та приховує батька дитини'⁵⁵, <i>водою</i></p>
--	--	---

⁴⁹ СЗ 'очищення від бруду та хвороб, моральне очищення: очищення від гріха'; 'відмежування „цього” світу наречених від впливу „чужого” світу’, 'очищення; сила, міць'.

⁵⁰ СЗ 'чистота, цнота', 'правда'.

⁵¹ СЗ 'плинність життя; минулість усього тлінного'.

⁵² СЗ 'чистота, правда' (?).

⁵³ СЗ 'випробування; правда / брехня'.

⁵⁴ СЗ 'плодочість, прокреація'.

⁵⁵ СЗ 'знеславлення, утрата честі, дівочої цноти', 'порушення загальноприйнятих моральних і соціальних норм; компрометація дівчини'.

	<p><i>писаний, з води лице</i> 'про вродливого хлопця'⁵⁶, <i>вродлива хоч води написий</i> 'про вродливу дівчину', <i>здоровий як вода</i> 'про здорового чоловіка'⁵⁷, <i>(в) спливти (піти) за водою</i> 'втрата сили'⁵⁸, <i>запити холодною водою</i> 'щось втратити'⁵⁹, <i>кінци в воду</i> 'нічого не знайти', <i>як водою змити</i> 'швидко зникнути', <i>рости як з води, наче з води йти</i> 'дуже швидко'⁶⁰, <i>кохання міцне як вода, щедре як земля</i> 'про взаємини між молоддю парою'⁶¹, <i>не розлий вода</i> 'про взаємини між хлопцем і дівчиною', <i>не ходи по воду до чужого броду</i> 'не вмішуватися в чужу сім'ю'⁶² (Мац., сс. 40, 83–88, 140, 207, 234, 501) <i>бук., гуд. пропав як у воду впав, вийти сухим з води</i> 'будучи винним, уникати покарання або нарікання,</p>
--	--

⁵⁶ СЗ 'краса, молодість'.

⁵⁷ СЗ 'сила, міць'.

⁵⁸ СЗ 'плинність часу'.

⁵⁹ СЗ 'інший' світ; антисвіт; межа між „цим” світом живих і „тим” світом мертвих (?), 'спроба відмежувати „цей” світ, світ живих, від „того” світу, світу мертвих; очищення'.

⁶⁰ СЗ 'інший' світ; антисвіт; межа між „цим” світом живих і „тим” світом.

⁶¹ СЗ 'щирість і чистота кохання'.

⁶² СЗ 'межа між „своїм” світом і світом „чужої” родини'; 'жіноче начало, прокреативне начало, зближення, парування, поєднання, сексуальні стосунки; родючість; чистота, цнотливість'.

		<p>залишатися непокараним або незаплямваним', 'знаходити вихід зі скрутного становища'⁶³ (ФПЧ, сс. 322, 52)</p> <p>схлоб. вилити воду 'обрядова дія, що сигналізує про завершення весілля', переносити молоду через воду 'обрядова дія, яку виконує молодий у воротах свого двору (воду наливають у ночви)'⁶⁴ (Магр., сс. 30, 104)</p>
ВОРОН (ВОРОНА)		
	<p>куди і ворон кісток не заносить 'дуже далеко'</p> <p>не каркай, як та ворона 'уживається як застереження від чогось небажаного'</p> <p>чорний ворон 'машина, у яку забирали заарештованого за часів Радянського Союзу' (ФСУМ, т. 1, с. 145, 365)</p>	<p>бук., гуц. (накаркати), ек <стара> ворона 'прококувати погані події' (ФПЧ, с. 112), 'передбачити щось погане, лихе, говорити щось погане, сваритися (про жінку)'⁶⁵ (ГС, с. 117)</p>

⁶³ СЗ 'чистота; правда'.

⁶⁴ СЗ 'межа між „своїм“ і „чужим“ світами, між світом дівчини (нареченої) та парубка', 'перехід дівчини до стану одружених'.

⁶⁵ СЗ 'нешастя смерть', 'сум, сльози', 'погані вісті', 'ворожа сила; лихо, біда, зрада'.

НЕБО		
<p>‘за релігійними уявленнями – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай’ ♦ <i>висіти між небом і землею</i> ‘бути у невизначеному, непевному становищі’</p> <p>♦ <i>зводити очі до неба</i> ‘спрямовувати свій погляд уверх’: <i>Она знов зняла очі до неба, проказуючи молитву</i> (М. Коцюбинський)</p> <p>♦ <i>манна з неба</i> ‘про те, що дається легко, без зусиль’</p> <p>♦ <i>на сьомому небі (бути)</i> ‘хто-небудь дуже задоволений, безмежно щасливий’: <i>По всьому видно було, що він зараз перебував на сьомому небі</i> (В. Речмедін)</p>	<p><i>підняти до неба</i> ‘надмірно вихвалити, розхвалювати’, <i>вистати в небі</i> ‘сприймати дійсність нереально, найвно’, <i>скинути з неба на землю</i> ‘допомогти звільнитися від ілюзій, тверезо сприйняти реальну дійсність’, <i>на сьомому (десятому) небі бути</i> ‘бути дуже задоволеним, радісним, щасливим’ (ФСУМ, 1, с. 106; т. 2, с. 539, 637, 638, 816)</p> <p><i>дон’ястися до неба</i> ‘запаніти’, <i>зійматися до неба</i> ‘дуже високо підніматися’, <i>небо з’єднало</i> ‘кому-небудь судилося бути разом’, <i>небо ниспослало що-небудь</i> ‘щось має, володіє чимось’, <i>небо зласкавилось</i> ‘що-небудь склалося сприятливо, хоч для цього начебто не було передумов’ та ін. (Лукаш, с. 265)</p>	<p>поліс. <i>аж до неба</i> ‘дуже високо; дуже далеко’, <i>бути (літати) на сьомому небі</i> ‘щаслива людина’⁶⁶, <i>н. покликано</i> ‘померти’, <i>послати на н.</i> ‘вбити, замучити до смерті’, <i>опинитися між небом і землею</i> ‘непевне становище’ (Жит., сс. 114–115)</p> <p>зхполіс. <i>впала звізда з неба</i> ‘померти’⁶⁷ (Мац, с. 181), <i>з неба впасти</i> ‘народження дитини’, <i>ждати манти з неба</i> ‘хотіти неможливого’⁶⁸ (Мац, сс. 181, 299, 270)</p>

Джерело: авторське опрацювання.

⁶⁶ СЗ архетип ‘„верх”, вищий світ; позитивне, добро’.

⁶⁷ СЗ ‘„інший” світ, світ мертвих’.

⁶⁸ СЗ архетип ‘„верх”, вищий світ; позитивне, добро’.

Варто зауважити, що навіть така коротка, звичайно, неповна добірка-аналіз матеріалу зі *Словника української мови* (СУМ), фразеологічних словників сучасної української мови та з кількох діалектних словників дає підстави зробити важливі висновки.

Як бачимо, словники літературного слововживання фіксують поодинокі слова-символи, вибіркові СЗ (*лавровий вінок*, словосполучення з компонентом-символом *вінок / вінець*), найчастіше символічне репрезентують фразеологічні одиниці, засвідчені у СУМі. Дещо ширше представлено символічну семантику у ФСУМі, хоча за фразеологізмами можна радше „відчитати” СЗ слова, а не довідатися про нього.

Ще один важливий момент: словник літературної мови може не фіксувати власне СЗ, однак репрезентує той компонент, на підставі якого воно „вибудовується”. Варто зауважити, що натяк на символічність слова може бути задокументовано різними способами: наприклад, слово-символ *барвінок*, що функціює в мовно-фольклорній картині світу із СЗ ‘вродливий парубок’, СУМ декларує тільки одне значення – ‘трав’яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами’ (СУМ, гасло *барвінок*), щоправда, серед цитат подає ті, у яких виразно можна було б „побачити” і СЗ: *Росте на пагорбі маленькому землі Серед могил загиблих партизанів Барвінок голубий* (за Рильським) (СУМ, гасло *барвінок*), а також із ремаркою „у порівняннях” цитата *Хлопець молодий як барвінок* (за Номисом). Що можна прочитати за цією інформацією? СВС фіксує щонайменше сім символічних домінантних значень (‘відродження, оновлення, розквіт надій’, ‘молодість’, ‘вродливий парубок’, ‘незайманість, чистота’, ‘краса, хатній затишок’, ‘життя; життєва сила; родинне щастя, добробут’, ‘вічність, пам’ять; чистота; відмежування від „чужого”, ворожого, „того”, „іншого” світу’, ‘рідний край’) та одинадцять підзначень, розвиток яких переважно зумовлений сполучуваністю (‘розквітле кохання’, ‘кокетування, залицання’, ‘дотримання незайманості, цнотливості до шлюбу’, ‘утрата незайманості, цноти’, ‘утрата честі до шлюбу’, ‘готовність дівчини до заміжжя’, ‘зустріч із коханим’, ‘символ першого кохання та чистого шлюбу’, ‘майбутнє весілля; щастя, доля’, ‘відмежування „свого” простору від „чужого”, ворожого’, ‘недоля, нещасливе сімейне життя’). Поява в СУМі порівняльної конструкції, що репрезентує, зокрема, СЗ ‘вродливий парубок’, та цитати, що пасувала б як ілюстрація до СЗ ‘вічність, пам’ять; чистота; відмежування від „чужого”, ворожого простору, „того”, „іншого” світу’, мають у суті речі різні шляхи розвитку: „парубоча” символіка сформована завдяки порівняльним конструкціям, яких так багато представлено у фольклорних текстах, натомість інше значення формувалося на підставі семи ‘вічнозелений’ та локативної ознаки: кущова рослина барвінок часто росте на могилах, що

й репрезентує згадана цитата. Водночас цей фрагмент виразно засвідчує двоплановість символу: барвінок справді виріс на могилі, що формує відповідну семантику слова, а водночас слово „натякає” на щось більше – на вираження *idei* вічності.

Отже, як засвідчив фрагмент таблиці, констатуємо, що словники стандарту практично не фіксують СЗ навіть найбільш поширених символів, які функціують в українському мовному просторі, оминають навіть символи, що становлять основу мовної картини світу українців. На жаль, обсяг дослідження не дає змоги викласти всього матеріалу, однак навіть такий потужний символ України, як *калина*, подано в СУМі зі значенням ‘кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди’ (СУМ, гасло *калина*), навіть порівняльна конструкція – *Дівчина, чорнява та рум’яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег* (за Нечуєм-Левицьким) – не змінює ситуації. Натомість номінативне значення, що фіксує диференційні ознаки денотата, зокрема ‘червоний (колір ягід)’, ‘гіркість’, ‘білий (колір квітів)’, ‘стійкість до морозу’, а також екстралінгвальна інформація, що зберігається в пам’яті кожного українця, дають поштовх розвитку СЗ слова.

Найбільше СЗ приховано у зафіксованих порівняльних конструкціях та у фразеологічних одиницях. Як уже зазначено вище, порівняння досить часто „розгортає” в тексті СЗ слова, указуючи на *ideю*, на яку натякає символ. Із фразеологізмами ситуація дещо складніша: більшість традиційних символів сформувалося в контексті української традиційної культури, зокрема у фольклорному тексті та в обрядовому контексті. Саме фольклор та обряд слугують фоновими знаннями та контекстом, у яких формується та у яких відповідно можна «відчитати» семантику символу (*барвінок живим, барвінок мертвим, зеленим барвінком кропити* й ін.). Такі символи зберігають домінантне СЗ, однак компоненти складених конструкцій, безперечно, можуть давати поштовх розвитку символічних – назвімо це умовно – підзначень; наприклад, у семантичній структурі слова *барвінок* розвинулося домінантне СЗ ‘щастя, доля’, а словосполучення *барвінком обсіяти / обсадити / обгородити* розвиває семантику ‘відмежування „свого” світу від „чужого”, ворожого’. Безперечно, семантична структура символу *барвінок* має СЗ ‘щастя, доля’, однак дуже потужно на нього впливає символічна семантика слів *обсіяти, обсадити, обгородити*, що репрезентують архетипне значення символу *кола*. Фіксувати архетипи у словниках стандарту є дуже проблематично, тому, думаю, достатньо закріпити у словниках загальне СЗ складених конструкцій з обрядовим та символічним значеннями.

Якщо словник стандарту і подає символ, то найчастіше це буде фразеологічна одиниця, яку можемо виявити також у фразеологічному словнику.

Тлумачний словник репрезентує семантику символу не як символічний компонент семантичної структури слова, а як образний, тому символ утрачає все багатство свого змісту (*Як (мов) купаний у барвінку (любистку) ‘дуже вродлива людина’* (СУМ, гасло *купати*), однак це і є недоліки „стандартизації”. Інші ж тлумачення містять контекст, у якому формується семантика символу, зокрема *купати в барвінку (любистку) ‘мити відваром пахучих трав дитину, щоб вона виросла вродливою і щасливою’* (СУМ, гасло *купати*). У будь-якому випадкові сформульоване не заперечує СЗ, адже дітей справді купали у воді, до якої додавали барвінок, що в мовно-фольклорній картині світу українців символізує щастя і долю.

Чимало вербальних символів має надто складну „історію”, їх СЗ розвинулися вже не в обрядовому контексті, а радше на ґрунті міфологічних уявлень, тому зв’язок СЗ і слова практично втрачений; прикладом цього може слугувати символ *верба*. СУМ формує номінативне значення слова, яке не дає, здавалося б, жодної інформації про символічне, хіба тільки те, що *верба* росте біля води. Однак саме вода може стати тим поштовхом для розвитку СЗ, спрямувавши думку у відповідному напрямі та розвинувши компоненти ‘сльози’, ‘смуток’. Фразеологічні одиниці, які зафіксовані у спеціальних словниках, аж ніяк не нав’язують до номінативного значення слова, у якого, як виглядає, з образністю не складається. Тому семантику фразеологічної одиниці на кшталт *як чорт до сухої верби (причепитися, прилипнути)* та *як чорт у суху вербу (закохатися) ‘дуже сильно’* (ФСУМ, т. 2, сс. 954–955) читач словника мусить „прийняти на віру”.

Є ще один тип символів, які функціують у мові вже як традиційні образні конструкції, вони мають часто символ у своєму складі, однак, як видається, для пересічного читача не мали б становити проблеми: *вести до вінця ‘одружуватися’* (ФСУМ, т. 1, с. 75), *іти до вінця ‘одружуватися’* (ФСУМ, т. 1, с. 354). А словосполучення із СЗ *терновий вінець (вінок)* можна трактувати по-різному: зазвичай той комплекс мінімальних знань християнської культури достатній для розуміння СЗ, а для представника іншої мовної чи релігійної спільноти, який вивчає українську мову, зафіксоване у словнику значення буде „кодовим” і цілком достатнім, щоби в подальшому можна було орієнтуватися у змісті будь-якого українськомовного художнього чи публіцистичного тексту. Зрештою, такі, – спрощено кажучи, – образні конструкції майже завжди супроводжені коментарем, що й формує нові фонові знання про християнську, а відтак українську культуру. Символ *терновий вінок* – приклад архетипних вербальних символів, тобто слів, символічна семантика яких зберігається практично в усіх культурах світу, очевидно, тому словник стандарту фіксує його як ‘символ страждання’ (СУМ, гасло *вінок*). *Лавровий вінок* також упізна-

ваний в українському мовному просторі, тому значення відповідного словосполучення викладене як ‘вінок із листя та гілок лавра як символ перемоги, тріумфу тощо’. Це поодинокі випадки, коли словники стандарту у формулюванні значення документують словосполучення як символічне.

Пропонована таблиця демонструє ще один спосіб „приховано виявити” СЗ: подекуди в номінативному значенні вказано те, що може стати поштовхом для розвитку СЗ. Це й не дивно, адже значення слова у тлумачному словнику бере до уваги важливі диференційні ознаки, наприклад те, що *вінок* ‘зробл[ена] з квітів, зілля і т. ін. прикраса, яку кладуть на могилу’ (СУМ, гасло вінок). Якщо не звертати уваги на „прикраса”, а знати, що в контексті культури слово-символ *вінок* функціонує як ‘вічність’, ‘безконечність’, то можна в такому трактуванні відчутти зв’язок слова і символу.

Як демонструє таблиця 1, чи не найбільше інформації про символ отримуємо з діалектних словників, адже саме вони репрезентують обрядову лексику та фразеологічні одиниці, що функціонують у говірках. Звичайно, діалектні словники, які здебільшого укладені за диференційним принципом, оминають чимало назв предметів, які, наприклад, в обрядовому контексті активно реалізують символічну функцію. Дуже важливо, щоб словники обрядової лексики, які з’являтимуться в українській діалектології, фіксували не лише обрядові функції предмета, а й те бодай домінантне СЗ слова, яке називає слово в культурі носіїв говору. Адже стає дедалі менше представників старшого покоління, які зберігають інформацію про символ – важливий культурний компонент їхньої народної культури та мови.

Скорочення назв говорів української мови

- бойк. – бойківський
- бук. – буковинський
- гуц. – гуцульський
- зхполіс. – західнополіський
- наддністр. – наддністрянський
- надс. – надсянський
- поліс. – поліський
- схподіл. – східноподільський
- схслоб. – східнослобожанський

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела

- Арк. – Аркушин, Г. (2000). *Словник західнополіських говірок* (Т. 1–2). РВВ „Вежа”.
- Transliteration:** Arkushyn, H. (2000). *Slovník zakhidnopoliskykh hovirok* (Т. 1–2). RVV „Vezha”.
- Берез. – Березовська, Г. (2010). *Словник назв одягу та взуття у східнополіських говірках*. Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство.
- Transliteration:** Berezovska, H. (2010). *Slovník nazv odiahu ta vztuttia u skhidnopolidskykh hovirkakh*. Umanske komunalne vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo.
- ГС – Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т., & Дидик-Меуш, Г. (2013). *Гуцульські світи. Лексикон*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteration:** Khobzei N., Simovych O., Yastremska, T., & Dydyk-Meush, H. (2013). *Hutsulski svity. Leksykon*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- ДС – Гриценко, П., & Хобзей, Н. (Ред.). (2003–2020). *Діалектологічні студії* (Вип. 1–13). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteration:** Hrytsenko, P., & Khobzei, N. (Red.). (2003–2020). *Dialektologichni studii* (Vyp. 1–13). Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- Жит. – Добролюжа, Г. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*. ПП Туловський.
- Transliteration:** Zhytomyrshchyna – Dobrolozha, H. (2010). *Frazeologichnyi slovník hovirok Zhytomyrshchynu*. PP Tulovskiyi.
- Кміт – Кміт, Ю. (1934–1939). *Словник бойківського говору*. *Літопис Бойківщини* (Т. 3–11).
- Transliteration:** Kmit, Yu. (1934–1939). *Slovník boikivskoho hovoru*. *Litopys Boikivshchynu* (Т. 3–11).
- Лукаш – Скопненко, О., & Цимбалюк, Т. (Уклад.). (2002). *Фразеологія перекладів Миколи Лукаша*. *Словник-довідник*. Видавництво „Довіра”.
- Transliteration:** Skopnenko, O., & Tymbaliuk, T. (Uklad.). (2002). *Frazeologhiia perekladiv Mykoly Lukasha*. *Slovník-dovidnyk*. Vydavnytstvo „Dovira”.
- Магр. – Магрицька, І. (2003). *Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок (Луганська область)*. Знання.
- Transliteration:** Mahrytska, I. (2003). *Slovník vesilnoi leksyky ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok (Luhanska oblast)*. Znannia
- Мац. – Мацюк, З. (2020). *Говорити як медок варити: словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій*. Вежа-Друк.
- Transliteration:** Matsiuk, Z. (2020). *Hovoryty yak medok varyty: Slovník frazeologizmiv Zakhidnogo Polissia ta sumizhnykh terytorii*. Vezha-Druk.
- Он. – Онишкевич, М. (1984). *Словник бойківських говірок* (Т. 1–2). Наукова думка.

- Transliteracija:** Onyshkevych, M. (1984). *Slovnuk boikivskykh hovirok* (Т. 1–2). Naukova dumka.
- СБГ – Гуйванюк, Н. (Ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Рута.
- Transliteracija:** Huivaniuk, N. (Red.). (2005). *Slovnuk bukovynskykh hovirok*. Ruta.
- СВС – Сімович, О. *Словник вербальних символів* [Рукопис]. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Transliteracija:** Simovych, O. *Slovnuk verbalnykh symboliv* [Rukopys]. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
- СГРЯ – Астаф'єва, М., & Воронич, Г. (2014). *Словник гуцульських говірок Річки та Яворова* (Т. 1). Місто НВ.
- Transliteracija:** Astafieva, M., & Voronych, H. (2014). *Slovnuk hutsulskykh hovirok Richki ta Yavorova* (Т. 1). Misto NV.
- СУМ – Білодід, І. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. Завантажено 30 серпня 2024 року, з <https://sum.in.ua/>.
- Transliteracija:** Bilodid, I. (Red.). (1970–1980). *Slovnuk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnuk (1970–1980)*. Zavantazheno 30 serpnia 2024 roku, z <https://sum.in.ua/>.
- Тищ. – Тищенко, Т. (2014). *Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи*. РВЦ „Візаві”.
- Transliteracija:** Tyshchenko, T. (2014). *Shhidnopodilskzyi rodylnyi obriad: leksykohrafichnyi i tekstovyi opysu*. RVTs „Vizavi”.
- Хібеба – Хібеба, Н. (2021). Словник весільної лексики бойківських говірок: специфіка реєстру та способи презентації [літери А–Б]. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 34, 332–371. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=547>
- Transliteracija:** Khibeba, N. (2021a). *Slovnuk vesilnoi leksyky boikivskykh hovirok: spetsyfika reiestru ta sposoby prezentatsii*. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 34, 332–371. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=547>
- Хіб. – Хібеба, Н. (2023). Словник весільної лексики бойківських говірок: специфіка реєстру та способи репрезентації [літера В]. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей*, 95–136.
- Transliteracija:** Khibeba, Nataliia. (2023). *Slovnuk vesilnoi leksyky boikivskykh hovirok: spetsyfika reiestru ta sposoby reprezentatsii*. *Movoznavcha komisiia NTSh. Z istorii liudei ta idei*, 95–136.
- Хомч. – Хомчак, Л. (2012). Назви обрядів шлюбного дня у надсянських говірках. *Вісник Запорізького національного університету*, 1, 463–476.
- Transliteracija:** Khomchak, L. (2012). *Nazvy obriadiv shliubnoho dnia u nadsianskykh hovirkakh*. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1, 463–476.
- ФПЧ – Кузь, Г., Руснак, Н., Скаб, М., & Томусяк, Л. (Уклад.). (2017). *Фразеологізми та паремії Чернівецьчини. Матеріали до словника*. Рута.

- Transliteracija:** Kuz, H., Rusnak, N., Skab, M., & Tomusiak, L. (Comp.). (2017). *Frazeologizmy ta paremii Chernivechchynu. Materialy do slovnyka*. Ruta.
- ФСУМ – Білоноженко, В., Винник, В., Гнатюк, І. та ін. (Уклад.). (1993). *Фразеологічний словник української мови* (Т. 1–2). Наукова думка.
- Transliteracija:** Bilonozhenko, V., Vynnyk, V., Hnatiuk, I. ta in. (Uklad.). (1993). *Frazeologichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (Т. 1–2). Naukova dumka.

Література

- Сімович, О. (2016а). Символи в українській мові: репрезентація в тлумачних та спеціальних словниках. *Сучасна українська нація: мова, історія, культура*, 52–55.
- Transliteracija:** Simovych, O. (2016a). Symvoly v ukrainskii movi: reprezentatsiia v tлумachnykh ta spetsialnykh slovnykakh. *Suchasna ukrainska natsiia: mova, istoriia, kultura*, 52–55.
- Сімович, О. (2016б). Проблеми лексикографічної репрезентації символу в діалектних словниках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: збірник наукових праць*, 21, 131–134.
- Transliteracija:** Simovych, O. (2016b). Problemy leksykohrafichnoi reprezentatsii symvolu v dialektnykh slovnykakh. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zbirnyk naukovykh prats*, 21, 131–134.
- Сімович, О. (2018). Символ – значення – словник: шляхи інтерпретації. *Gwary dziś*, 10, 111–125.
- Transliteracija:** Simovych, O. (2018). Symvol – znachennia – slovnyk: shliakhy interpretatsii. *Gwary dziś*, 10, 111–125.

Verbal Symbols in the Literary Standard and Dialects

This chapter analyses the semantics of traditional word-symbols based on explanatory and phraseological dictionaries of the modern Ukrainian literary language, as well as dialect dictionaries of ritual vocabulary, with a focus on identifying symbolic components within word meanings.

While explanatory dictionaries generally do not document symbolic meanings directly, linguistic examples (quotations) in these dictionaries may suggest a symbolic component or provide a basis for symbolic meaning development in folklore and dialect contexts. Phraseological dictionaries occasionally reveal symbolic meanings, though explicit notation of symbolism remains rare. Most commonly, words with symbolic meaning are recorded in dialect dictionaries of ceremonial vocabulary, which serve as valuable resources for verifying and studying the symbolic meanings of words.

Keywords: literary standard, dialects of the Ukrainian language, lexis, semantics, symbol, symbolic meaning, dictionary.